

Povijest tiskarstva i knjižarstva u Dubrovniku do kraja 19. stoljeća

Vukas, Laura

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:087633>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2022-07-05**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository of evaluation works](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za informacijske znanosti
Preddiplomski sveučilišni studij informacijskih znanosti

Laura Vukas

**Povijest tiskarstva i knjižarstva u Dubrovniku do
kraja 19. stoljeća**

Završni rad

Zadar, 2019.

Sveučilište u Zadru
Odjel za informacijske znanosti
Preddiplomski sveučilišni studij informacijskih znanosti

Povijest tiskarstva i knjižarstva u Dubrovniku do kraja 19. stoljeća

Završni rad

Student/ica:
Laura Vukas

Mentor/ica:
doc.dr.sc. Marijana Tomić

Zadar, 2019.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Laura Vukas**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Povijest tiskarstva i knjižarstva u Dubrovniku do kraja 19. stoljeća** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 25. rujna 2019.

Sadržaj

Sažetak	1
1. Uvod	2
2. Prijelaz iz rukopisne u tiskarsku kulturu	3
2.1. Tiskarstvo i knjižarstvo u Europi	4
2.2. Tiskarstvo i knjižarstvo na hrvatskom području	6
3. Tiskarstvo i knjižarstvo u Dubrovniku	8
3.1. Prvi tiskari i knjižari u Dubrovniku	9
3.1.1. Tiskar Occhi i njegovo naslijeđe	11
3.2. Druga i treća dubrovačka tiskara	14
3.3. Dubrovčani u dubrovačkoj tiskari	16
3.4. Cenzura tiska za vrijeme Dubrovačke Republike	18
4. Zaključak	20
Literatura	24
Abstract	26

Sažetak

Cilj završnog rada je istražiti razvoj tiskarstva i knjižarstva u Dubrovniku od izuma tiska do kraja 19. stoljeća, odnosno razdoblju koje obuhvaća stara knjiga. U radu je prikazan razvoj tiskarstva i knjižarstva te cenzura knjiga u Dubrovniku, gradu snažne kulturne tradicije. Budući da su tiskarstvo i knjižarstvo važne sastavnice kulturne slike određenog područja, u ovom se radu očituje pregled tih dviju djelatnosti. Metodologija rada jest analiza sadržaja znanstvene i stručne literature na temu povijesti tiskarstva, i to europskog, hrvatskog i osobito dubrovačkog. Na temelju analize sadržaja izrađen je prikaz literature i komparativnom analizom utvrđena uklopljenost dubrovačkog tiskarstva i knjižarstva u širi kontekst europskog i hrvatskog tiskarstva i knjižarstva.

Ključne riječi: tiskarstvo i knjižarstvo u Dubrovniku, tiskarstvo i knjižarstvo u Europi, hrvatsko tiskarstvo i knjižarstvo, cenzura knjiga

1. Uvod

Važnost knjige i potražnja za istom je postojala još od antičkih vremena. Knjige su izrazito važan dio kulture života čovjeka, a kao dio pokretne, materijalne kulturne baštine nam pružaju mnogobrojne povijesne činjenice pa tako možemo pratiti razvoj i trgovinu papira (i prethodnih pisaćih podloga), jezik i pismo, način života, napredak obrazovanja i pismenosti. Ono što je ključno da bi knjiga mogla doprijeti do većeg broja ljudi je umnažanje primjeraka knjige. Dok su se prije knjige umnažale prepisivanjem, što je trajalo dugo i bilo je sklonije pogreškama, izumom tiska dolazi do bržeg umnažanja, manjeg broja pogrešaka i na taj način do napretka obrazovanja i pismenosti. Rukopisne knjige zaslužuju veliko poštovanje i izrazito su važan dio ljudske kulture, povijesti i umjetnosti, ali činjenica je da je izum tiska unaprijedio i obogatio život čovjeka i društva, ali i utjecao na njegovu budućnost. Prema Mesarošu, „tiskarska tehnika obuhvaća sve specifične procese umnažanja teksta i slike koji se mogu svrstati pod zajednički pojam tiska ili štampe.“¹ Tiskarstvo, a uz njega i knjižarstvo, su važne sastavnice kulturne slike određenog područja i društva.

U ovom će se preglednom radu dati pregled tih dviju djelatnosti, i to u širem kontekstu europskog i hrvatskog kulturnog prostora. Rad će dati pregled tiskara u Dubrovniku, razdoblja njihova djelovanja, pregled tiskarske produkcije i knjižarskog rada, te pregled najvažnijih tiskara i knjižara.

Dubrovačko tiskarstvo i knjižarstvo sagledat će se u kontekstu europskog i hrvatskog tiskarstva i knjižarstva te će se nastojati utvrditi razlozi iz kojih je tiskarstvo u Dubrovniku kasnilo za ostatkom Hrvatske unatoč tomu što su Dubrovčani, pogotovo za vrijeme Dubrovačke Republike, bili vrsni pomorci i trgovci te moćni diplomate, a Dubrovnik je bio grad koji je u mnogočemu bio napredniji od ostatka Dalmacije, ali i Hrvatske.

¹ Mesaroš, Franjo. Početak i razvitak tiskarstva. // Almanah hrvatskog tiskarstva, nakladništva, novinstva, bibliotekarstva i knjižarstva s adresarom. / uredio Branko Franjić. Zagreb: Horizont press : Kratis, 1997. Str. 10.

2. Prijelaz iz rukopisne u tiskarsku kulturu

Razmjena informacija oduvijek je bila sastavni dio ljudskog postojanja. Prije nekoliko tisuća godina usmena komunikacija bila je jedini oblik sporazumijevanja te je unatoč pojavi pisma veći dio svjetske populacije bio nepismen. Pretpismena društva su se služila raznoraznim mnemotehničkim pomagalicama, a osim toga, ljudi su se oduvijek služili znakovima i slikama kao sredstvom komunikacije. „Poznato je da povijest komunikacije grafičkim zapisom zapravo i započinje „porukama“ slikovnog karaktera.“² Pomoću onih najstarijih oblika komunikacije poput oznake područja lova, preko slika, odnosno crteža, na zidovima francuskih, španjolskih i afričkih špilja, zatim „rovaša“ koji su obilježavali dugove, Inke i njihovi „kvipu“ koji su imali brojčanu vrijednost do same pojave prvih pisama ljudi su razmjenjivali svoja znanja, misli, osjećaje i potrebe.

Pisarska se djelatnost pak bilježi još od 4. stoljeća prije Krista u Egiptu. Biti pisar u Egiptu je bila velika čast i samo najbolji učenici su mogli dobiti priliku raditi kao pisari u državnim službama. Egipćani su pisali na kamenim ploham, koži, ali najčešće na papirusu dok im je za pisanje služila stabljika močvarnih biljaka. Pisari su svoju djelatnost obavljali na specifičan način. „Oni bi kleknuli na lijevu nogu, a na podignutu desnu naslanjali su lijevu ruku u kojoj su držali svitak. Katkada su sjedili – onako kako se i danas sjedi na Orijentu – prekriženih nogu.“³ S druge strane Kinezi su prije izuma papira pisali na bambusovoj trstici i svili. U razdoblju helenizma uz papirus se pojavljuje i pergamena⁴. Pergamena je prisutna sve do kraja 15. stoljeća, a papir preuzima njeno mjesto tek od 13. stoljeća i zamjenjuje je izumom tiska. Ono što ima najbliži oblik knjige kakve mi poznajemo je kodeks⁵.

² Pelc, Milan. Usmena komunikacija i pismo. // Pismo-knjiga-slika: uvod u povijest informacijske kulture / Zagreb: Golden marketing, 2002. Str. 13.

³ Stipčević, Aleksandar. Stare kulture Srednjega istoka. // Povijest knjige / Zagreb: Matica hrvatska, 2006. Str. 43.

⁴ Dobiva se obradom kože životinja (najčešće ovce, koze ili telad). Potapala se u vapnenoj vodi, nakon toga bi se čistila i onda bi išla na sušenje. (prema Pelc, Milan. Op. Cit. Str. 42)

⁵ Kodeks je rukopisna knjiga koja je sastavljena od pojedinačnih listova spojenih u sveščiće. (prema Pelc, Milan. Op. Cit. Str. 44)

Tisak pomičnim slovima se pojavljuje prije Gutenberga i njegovog tiskarskog stroja. U Kini je oko 1045. godine kovač Pi-Sheng tiskao pomoću pomičnih slova od gline te se slaganjem tih pločica dobivala rečenica.

2.1. Tiskarstvo i knjižarstvo u Europi

Johannes Gutenberg Gensfleisch rodio se oko 1396. godine u patricijskoj obitelji u Mainzu, a umro je 1486. O Gutenbergovu životu su se razvile razne teorije. Pretpostavlja se da je studirao u Erfurtu gdje je izučio književnost i latinski jezik dok je u Strasbourgu naučio zanat brušenja stakla i dragog kamenja te izrade zrcala. „Čini se da je upravo u tom gradu oko 1438. započeo rad na izumu tiska, koji je držao u strogoj tajnosti zbog straha pred konkurencijom, ali i zbog straha pred pisarima koji bi žestoko reagirali na pokušaj ugrožavanja njihova obrta.“⁶ Godine 1448. Gutenberg ponovno dolazi u Mainz i posuđuje novac od Johannesesa Fusta te s njim potpisuje ugovor da ukoliko novac ne vrati uz kamatu od 6%, tiskara će pripasti Fustu.⁷ Prije nego je krenuo s tiskanjem Biblije, otisnuo je par manjih spisa. Kada je 1452. započeo s tiskanjem Biblije pomagalo mu je više pomoćnika, šest slagara i dvanaest tiskara, a bilo je šest tiskarskih preša. Ta Biblija koja je otisnuta u otprilike 200 primjeraka dovršena je 1455. i naziva se Biblija 42 jer je tiskana u 42 retka. „Tiskana je na latinskom jeziku gotičkom teksturom s izvanredno skladnim i estetski dojmljivim izgledom stranica (...)“⁸. Gutenbergova Biblija i njegov tiskarski stroj donosi gospodarski napredak, brži i lakši dolazak do knjiga te se potiče opismenjavanje. Dok je prije pisar u skriptoriju mogao otprilike prepisati desetak stranica na dan, tiskarski stroj je mogao otisnuti 1500 otisaka.

Knjige tiskane od 1455. do 1500. godine istraživači povijesti knjige nazivaju inkunabulama što dolazi od latinskog *cunabula* što znači kolijevka, zipka, odnosno početak nečega. Prvotisci su u principu bili veoma nalik rukopisnim kodeksima. Inkunabule nemaju naslovnu stranicu pa se podaci o naslovu, autoru, tiskaru, mjestu i godini tiska nalaze u kolofonu, na kraju knjige.

⁶ Pelc, Milan. Gutenbergova galaktika. // Pismo-knjiga-slika: uvod u povijest informacijske kulture / Zagreb: Golden marketing, 2002. Str. 123.

⁷ Rebić, Adalber. Gutenbergova Biblija. // Ephemerides theologicae Zagrabienses 73, 1(2003), str. 227.

⁸ Pelc, Milan. Op. Cit. str. 123.

Najveći tiskar na njemačkom odnosno sjevernoeuropskom području u 15. stoljeću je Anton Koberger iz Nürnberga. Zahvaljujući Kobergeru, Nürnberg je postao jedan od najznačajnijih tiskarskih mjesta u Njemačkoj. Tiskara je otvorena 1470. godine, u njoj je bilo zaposleno stotinjak slagara, tiskara, korektora, iluminatora, knjigoveža te je imala vlastitu proizvodnju papira.⁹

U Italiju je tiskarstvo došlo kasnije nego u Njemačku, ali je Italija ubrzo postala jedna od vodećih zemalja u tiskarstvu. Tisak u Italiju dolazi putujućim njemačkim tiskarima, ali i talijanskim doseljenicima. Prva tiskara u Italiji je osnovana u benediktinskoj opatiji u blizini Rima, a pokrenuli su je Konrad Sweynheim i Arnold Pannarz, njihova prva knjiga otisnuta je 1465. godine. Prvu tiskaru u Veneciji je osnovao Johann od Speyera, 1469. godine.¹⁰ Venecijanski najcjenjeniji tiskar bio je Aldo Manuzio, oko 1490. osniva tiskaru, a 1495. objavljuje grčku gramatiku Konstantina Laskarisa, prvo izdanje. Manuzio uvodi u tiskarstvo i kurzivnu antiku, novi tip slova za tiskanje. Od 1502. godine, Aldo Manuzio ima svoj tiskarski znak koji je bio delfin, omotan oko sidra, a imao je značenje tiskareva mota *požuri polako* odnosno *festina lente*. Manuzio je u svoje poslovanje uveo i tiskanje džepnih formata knjiga.¹¹

Ukoliko tiskaru dobro ide poslovanje i njegova proizvodnja se poveća, tada tiskar ne može uz tiskanje voditi brigu i o prodaji knjiga. On u principu prodaje knjige u svojoj tiskari, ali ukoliko želi da se knjiga proda i u daljim mjestima obično ju je slao preko trgovačkih putnika.

Knjige 16. stoljeća dobivaju izgled kakav poznajemo danas, pojavljuje se naslovna stranica s impresumom. „Ukoliko tiskar/nakladnik unosi na knjigu svoj tiskarski znak (signet), on ga sada stavlja na naslovnu stranicu, obično iznad impresuma. Taj se novi element razlikuje svojim izgledom od šabloniziranih starih signeta što su se umetali na inkunabule. On je sadržajno i umjetnički znatno bogatiji. Stavljanje tiskarskog/nakladničkog znaka na naslovnu stranicu ostat će dugo vremena u upotrebi i dolazit će, sad u manjoj sad u većoj mjeri, sve do 19. stoljeća (...)“¹². Sve veću ulogu u prodaji knjiga imaju knjižare i sajmovi knjiga. Sajmovi knjiga su se najprije pojavili u Njemačkoj, a najpoznatija sajmišta bila su u Frankfurtu i Leipzigu. Pojavljuju se i katalozi koje tiskari i knjižari nude na sajmovima.

⁹ Ibid. Str. 128.

¹⁰ Ibid. Str. 129 i 130.

¹¹ Ibid. Str. 130 i 131.

¹² Katić, Tinka. II. Najstarije tiskane knjige: inkunabule i cinquecentine. // Stara knjiga: Bibliografska organizacija informacija. / Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2007. Str. 15.

U 17. stoljeću vlada apsolutizam i knjige služe kao sredstvo propagande. U istom stoljeću izlaze i serijske tiskovine, a krajem stoljeća se pojavljuju enciklopedije.

Kroz 18. stoljeće događaju se dvije revolucije, Francuska i revolucija čitanja. Tako tiskane knjige postaju glavni alat poučavanja, prenošenja informacija, ali i zabave i razonode. Počinje sve više tiskanje lakog štiva odnosno ljubavnih romana i horor priča. Počinju se tiskati i reklamne tiskovine i plakati te osmrtnice i posjetnice.¹³

2.2. Tiskarstvo i knjižarstvo na hrvatskom području

Dana 22. veljače 1483. godine je završeno tiskanje prve hrvatske knjige tiskane glagoljicom, *Misala po zakonu rimskog dvora*, otisnute samo 28 godina nakon Gutenbergova izuma tiska. Tiskanjem na glagoljici Hrvati dokazuju visoku razinu glagoljaške vrijednosti te svoju obrazovanost i želju za tiskanjem na svom jeziku. Dakle „vrijedni popovi glagoljaši učinili ovim izdanjem podvig ravan najvećim podvizima hrvatskog naroda na kulturnom polju.“¹⁴ Točno mjesto tiskanja hrvatskog prvotiska nije utvrđeno, ali pretpostavka je da je tiskan u Kosinju u Lici. Naime, Kosinj se smatra i prvom odnosno najstarijom tiskarom na slavenskom jugu, a zatvorila se nakon tragedije Krbavskog polja (1493.)

Prije nego se dogodio veliki pothvat tiskanja prve hrvatske knjige, bitno je spomenuti Hrvate koji su tiskali izvan Hrvatske, najčešće u Veneciji i na latinskom jeziku. Primjerice modruški biskup Nikola Modruški tiskao je knjigu u Rimu, 1474. godine. Nakon njega, u Veneciji 1477. godine, tiskaju i Juraj Šižgorić, Koriolan Cipiko i Šimun Hvaranin.

O glagoljskoj tiskari u Senju se zna mnogo više nego o kosinjskoj. Senjska tiskara je poslovala u dva navrata, od 1494. do 1495. godine i od 1507. do 1508. O senjskoj tiskari saznajemo iz kolofona knjiga koje su tiskane u toj tiskari. Senjski misal iz 1494. Sadrži kolofon u kojem piše „da je knjiga tiskana u vrijeme vladavine hrvatsko-ugarskoga kralja Vladislava Jagelovića i pape Aleksandra VI. te da su je tiskali Blaž Baromić, Silvester Bedričić i đakon Gašpar Turčić.“¹⁵

Modruški biskup, Zdranin, Šimun Kožičić Benja u Rijeci osniva tiskaru u koju je morao otići zbog opasnosti od Turaka te u kojoj je tiskao bogoslužne knjige, odnosno knjige potrebne

¹³ Pelc, Milan. Op. Cit. Str. 169-172.

¹⁴ Stipčević, Aleksandar. Pet stoljeća hrvatskog tiskarstva u povodu petstote obljetnice tiskanja Glagoljskog misala iz 1483. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 1-4 (1983-1984.), str. 1.

¹⁵ Stipčević, Aleksandar. Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga II.: Od glagoljskog prvotiska (1483) do hrvatskog narodnog preporoda (1835). / Zagreb: Školska knjiga, 2004. Str. 16.

glagoljašima. Ipak, u Hrvatskoj nije bilo dobrih uvjeta za razvoj tiskarstva „pa je tako od prestanka rada Kožičićeve glagoljske tiskare u Rijeci do osnutka prve nakon nje prošlo četrdesetak godina. Bila je to tiskara u Nedelišću pokraj Čakovca.“¹⁶

U Splitu je 1713. godine splitski nadbiskup, Stjepan Cupilli, htio otvoriti tiskaru koja bi se nalazila u sjemeništu. Tiskara jest bila kupljena, ali nikada nije započela s radom. Rijeka nakon Kožičića tiskaru dobiva tek 1779. godine U Zadru se pak bilježi mletački tiskar i knjižar Antonio Bobolino. On je došao u Zadar 1792. godine. Međutim, Bobolino je u svojoj knjižari držao zabranjene knjige, a iste su mu bile oduzete i spaljene na glavnom trgu u Zadru. Od 1803. godine počinje se uistinu razvijati zadarsko tiskarstvo na čelu s Antoniom Luigiem Battarom. Šibenik svoju prvu tiskaru dobiva 1870. godine. Razlog poprilično kasnog otvaranja tiskara u primorskim gradovima leži u Veneciji. „Venecija je bila (...) vrlo osjetljiva kada su bili posrijedi njezini materijalni interesi, pa navodno nije dopuštala razvoj tiskarstva u svojim posjedima, čak i u neovisnom Dubrovniku.“¹⁷

U kontinentalnoj Hrvatskoj tiskarska situacija je puno bolja. Pavao Ritter Vitezović 1694. u Beču kupuje tiskarski stroj i otvara tiskaru koja je bila u rukama Sabora, a ne Crkve pa se nazivala i Zemaljska. U Varaždinu je radila od 1586., ali i 1773. kada je otvara Ivan Tomaš Trattner koji se kasnije seli u Zagreb i čini ga važnim knjižarskim središtem. U Osijeku se tiskara otvara 1735.

U 19. stoljeću dolazi do procvata tiskarstva i knjižarstva i kulturne i građanske slike Hrvatske. Najzaslužniji za to je svakako Ljudevit Gaj i hrvatski narodni preporod pomoću kojeg se širi hrvatska riječ, a otvaraju se narodne čitaonice u kojima su građani i intelektualci provodili svoje vrijeme. Gaj i još nekoliko mladih intelektualaca pokreće *Novine Horvatske* 6. siječnja 1835. godine s prilogom *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, a već iduće godine u novinama se rabi štokavsko narječje i naziv novina se mijenja u *Ilirske narodne novine* s prilogom *Danica ilirska*. „Na početku ilirskoga preporoda (1835. godine) u Hrvatskoj je radilo devet tiskara – u Zagrebu (Župan) u Osijeku (Divald), u Varaždinu (Platzer), u Karlovcu (Prettner), u Dubrovniku (Martecchini), u Splitu (Piperata), u Rijeci (Karletzky) i dvije u Zadru (Battara i Demarchi).“¹⁸

Matici ilirskoj, koja je osnovana 1842. godine, pripada naziv prvog nakladnika na hrvatskom području.¹⁹

¹⁶ Ibid. Str. 21.

¹⁷ Ibid. Str. 22.

¹⁸ Hebrang Grgić, Ivana. *Kratka povijest knjižnica i nakladnika: s kodovima i aplikacijom.* / Zagreb: Naklada Ljevak, 2018. Str. 138.

¹⁹ Ibid. Str. 139.

3. Tiskarstvo i knjižarstvo u Dubrovniku

U Dubrovniku je oduvijek postojala važnost knjige i pisane riječi te je grad, odnosno Republika, imao svoje samostanske knjižnice poput Knjižnice male braće, dominikanske i benediktinske koje su djelovale kao javne knjižnice, ali znanstvenog odnosno naučnog karaktera. Sve su te knjižnice imale svoje popise knjiga, neke vrste kataloga, a uz knjižnične inventare knjiga i mnogobrojni imućni pojedinci i obitelji su imali svoje privatne knjižnice, a s njima i popise knjiga. Unatoč svemu tome, nerijetko se za Dubrovnik govori da je nazadovao u širenju i umnožavanju knjiga i na taj način se općeniti kulturni život u Dubrovniku prikazuje kao „zaostao“. Ono što je važno naglasiti je da je Dubrovnik, posebice kroz 18. stoljeće pa sve do pada Republike 1808. godine, bio grad izrazito visoke kulture i moći. Dubrovčani su nakon razornog potresa 1667. godine koji je uništio sva umjetnička, znanstvena i sveopća kulturna dobra koja su stvarana stoljećima, stradale su i knjižnice te izgorjeli brojni rukopisi, zatim mnogobrojnih turskih ucjenjivanja u razdoblju od 1667. do 1682. godine pa i velikog proboja Mlečana od 1683. do 1699. godine s velikom snagom i slobodouмношću obilježili 18. stoljeće kao najsjačajnijim u dubrovačkoj povijesti. Uložili su napore u obnovu grada, pomorstva, a izrazito su razvijali diplomaciju.²⁰ Knjigu se i dalje cijenilo, naime, prema Foretiću „to je doba proučavanja povijesti i jezika; sakupljanja narodnih pjesama i poslovice; proučavanja stare dubrovačke književnosti, prepisivanja, skupljanja i čuvanja njezinih rukopisa; pisanja biografija glasovitih Dubrovčana; skupljanja i izdavanja historijskih dokumenata...“²¹ U Dubrovniku je djelovao i isusovački zavod *Colegium Rhagusinum*, a krajem 17. stoljeća osniva se i *Akademija ispraznijeh (dangubnijeh)*²² gdje se velika pozornost pridodavala dubrovačkoj književnosti i povijesti pa tako samim interesom dubrovčana za proučavanjem vlastitog jezika „su i prvi dubrovački tiskari prepoznali potrebu za tiskanjem starih dubrovačkih pisaca i jezikoslovnih priručnika, rječnika i gramatika.“²³ S druge strane, postavlja se pitanje zašto je u slobodnom i moćnom Dubrovniku prva tiskara započela s radom tek u 18. stoljeću i to tristo

²⁰ Usp. Foretić, Vinko. Kulturno značenje stare dubrovačke tiskare. // *Mogućnosti* 10 (1958), str. 812.

²¹ *Ibid.*

²² Brbora Majstorović, Sanja. Prvi dubrovački tiskari i njihov prinos hrvatskom jezikoslovlju. // *Glasnik* 6 (1999), str. 8.

²³ *Ibid.*

godina od tiskanja prve knjige u Hrvatskoj odnosno *Misala po zakonu rimskog dvora* iz 1483. Postoje određeni razlozi koji se uzimaju kao uzroci²⁴ kasnog otvaranja tiskare u Dubrovniku kao što je najprije utjecaj Venecije koja je branila djelovanje svojim knjižarima i tiskarima izvan svojih granica zbog straha od konkurencije, a pogotovo ne u već uspješnom Dubrovniku. Osim toga, dubrovačka vlast ima veliku kontrolu nad svojim građanima i veoma uspješno posluje politički i diplomatski, a kada bi došlo do nekontroliranog tiska odnosno kad se ne bi više vodila briga o književnosti niti nadgledalo ono što završi u konačnici u tiskanom obliku, moglo bi doći do nekih političkih neprilika za Dubrovnik. Još jedan od razloga zašto je tiskarstvo u Dubrovniku kasnilo za ostatkom Hrvatske te za ostalim poslovnim granama samog Dubrovnika upravo i jest veoma uspješna razvijenost pomorskih i trgovačkih veza Dubrovnika sa ostalim zemljama pa se tako nije javljala velika potreba za vlastitom tiskarskom proizvodnjom jer je do potrebne literature tadašnjoj vlasti i građanstvu bilo lako doći.

3.1. Prvi tiskari i knjižari u Dubrovniku

Kroz povijest tiskarstva u Dubrovniku spominje se nekoliko pokušaja pokretanja tiskare. Tako u ožujku 1514. godine dubrovački kancelar za latinske spise Luka Pasquale Primo traži od Vijeća umoljenih dopuštenje otvaranja svoje tiskare gdje bi tiskao knjige latinicom, glagoljicom i ćirilicom te bi knjige bile vjerske tematike. Vijeće umoljenih mu dopušta otvaranje tiskare, ali uz uvjet da za godinu dana počne s radom.²⁵ Nakon godinu dana Primo traži produljenje roka, međutim, zbog nedostatka tiskarskih sprava i općenito radnika koji bi bili sposobni za rad u tiskari, propada taj pokušaj osnivanja tiskare. Iz tog primjera se može vidjeti i da nisu uzroci kasnog osnivanja tiskarstva bili isključivo politički već i nedostatak sredstava i valjane radne snage. Navodi se i slučaj²⁶ Ivana Garmoglijesija iz 1753. međutim i njegova je tiskara ostala zabilježena kao pokušaj koji nije uspio.

Postoje i neka nagađanja o navodnom tiskanju tri knjige erotične tematike u Dubrovniku u 17. stoljeću, „međutim to je tipičan primjer lažnog mjesta izdanja kako bi se izmaklo sudu ili kazni.“²⁷

²⁴ Ibid.

²⁵ Usp. Klaić, Vjekoslav. Knjižarstvo u Hrvata: studija o izdavanju i širenju hrvatske knjige. Zagreb: Kugli, 1922. Str. 5.

²⁶ Brbora Majstorović, Sanja. Op. Cit., Str. 9. (navedeno prema Breyer, , Mirko. Prilozi povijesti dubrovačkog štamparstva, str. 339.)

²⁷ Ibid. (navedeno prema Breyer, Mirko. Prilozi povijesti dubrovačkog štamparstva, str. 341.)

Ponekad su knjige tiskane u Italiji raspačavane u Dubrovniku pa se tako bilježi kao prvog knjižara Pavlu Vukašinovića, svećenika, koji je u brojnim spisima zabilježen i nazivan „*librario*“, a nagađa se i da je tiskao neke manje tiskovine jer mu je Luka Radovanović, koji je također bio svećenik, ostavio u oporuci tiskarski stroj. Spominju se i knjižari: Sebastiano de Boiso, Antonio de Odolis te Crucije koji je 1557. godine došao u Dubrovnik, bio je odličan knjižar i knjigoveža te je i on htio pokrenuti tiskaru, Senat mu je dopustio, ali i taj je slučaj propao.²⁸

Dubrovnik se, iako kasneći sa osnivanjem tiskare unutar svojih granica, može pohvaliti važnim tiskarima koji su tiskali izvan Dubrovnika, ostavivši tako vrijedan opus za sobom. Primjerice, Boninus de Boninis odnosno Dobrić Dobričević koji je rodom s Lastova, otoka iz dubrovačkog arhipelaga, ostavlja za sobom inkunabule koje su još uvijek sačuvane, a u njima navodi kako je on Dubrovčanin te nerijetko i opisuje svoj kraj. Poznat je po drvorezima²⁹ u Ezopovim Basnama i Danteovoj Božanstvenoj Komediji. Osim Dobričevića, još jedan tiskar dubrovačkih korijena, Trojan Gundulić, imao je tiskaru u Beogradu. Tako i vrlo poznati Benedikt Benko Kotruljević sredinom 15. stoljeća piše o trgovini i savršenom trgovcu. Ta je knjiga bila u rukopisu čak 115 godina, a onda je 1573. godine tiskana u Veneciji. Dubrovački molitvenik je još jedno djelo dubrovčanina koji je tiskao u Veneciji. Dubrovački molitvenik je poznat i pod naslovom „*Ofičje svete dieve Marie i molitve sv. Bričide*“ i tiskan je 1512., a tiskao ga je Franjo Ratkov Micalović. Latinist Jakov Bunić Bona u Rimu nadzire tiskanje vlastite knjige „*De vita et gestis Christi*“ 1526. godine. Marin Držić je za svog života tiskao knjigu koja je sadržavala djela: *Pljesni ljuvene, Venera i Adon, Novela od Stanca i Tirena*, 1551. godine. Preostala Držićeva djela tiskaju se u 19. stoljeću. Jedan od najpoznatijih dubrovčana, Ruđer Bošković, je veći dio života proveo izvan Dubrovnika, ali je obavljao diplomatske poslove za Republiku. Djela su mu tiskana u Rimu, Milanu, Veneciji, Beču i dr.³⁰

²⁸ Usp. Klaić, Vjekoslav. Op. Cit. Str. 6.

²⁹ Usp. Čučić, Vesna. Prvi tiskari u Dubrovniku s popisom tiskane građe. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 48, 3/4 (2005), str. 111. (navedeno prema Pelc, Milan. Ilustracije u tiskopisima Dobrića Dobričevića (Boninus de Boninis). // Radovi Instituta za povijest umjetnosti 24(2000), str. 135-154.)

³⁰ Ibid. Str. 112 – 114.

3.1.1. Tiskar Occhi i njegovo naslijeđe

Mlečanin Karlo Antun Occhi (Carlo Antonio Occhi) potomak je ugledne tiskarske obitelji iz Venecije, tiskara Bartola Occhija i zaslužan je za osnivanje prve tiskare u Dubrovniku, ali i u Dalmaciji. Bartol (Bartolomeo) Occhi je tiskao hrvatske knjige u Veneciji dok je Karlo Antun Occhi 1778. godine u Dubrovnik došao najprije kao knjižar te je čak tri puta slao molbu dubrovačkoj Vladi za osnivanjem tiskare međutim Senat je najprije morao osnovati komisiju za odobrenje novih obrta³¹ pa mu je konačno pomoću zamolbe upućene Senatu, 25. studenog 1782. godine, odobreno osnivanje prve dubrovačke tiskare. „Occhi postavlja Senatu četiri uvjeta: da mu se oprosti carina na uvoz potrebnog materijala za tiskanje i izvoz tiskanih materijala; da mu se dade isključiva povlastica na petnaest godina i naslov privilegirane tiskare Dubrovačke Republike; da mu se dade predujam od petsto cekina uz povrat u obrocima tijekom petnaest godina; da se imenuju dva revizora (jedan za crkvene, a jedan za svjetovne knjige), ovlaštena za izdavanje dopuštenja za tiskanje.“³² Tiskara Karla Occhija bila je smještena u neposrednoj blizini Kneževa dvora u Dubrovniku, na mjestu gdje je danas Gundulićeva poljana.³³ Dubrovački plemić, Orsat V. Gozze je iznajmio prostor za Occhijevu tiskaru, ali je Occhi naišao na probleme sa prijašnjim najmoprimcem, krojačem Jakom Koštom, pa je Occhi pokrenuo tužbu protiv Košta 1784. godine, a Košto se osvetio tako što je uhapsio i zlostavljao Occhijevog radnika Angela Gattija.³⁴

Prema Brbora Majstorović godine 1783. tiska se i prva knjiga „*Rime del Nobil Uomo Savino de Bobali Sordo e del Signore Michele Monaldi ; Dedicate All'ecesele Senato Della Republica di Ragusa.*“ Uz djelo se navodi i Dubrovnik (Ragusa) kao mjesto tiskanja te podatak da je djelo nastalo u tiskari Karla Occhija. Occhi je u početku svog djelovanja rekao kako će tiskati djela dubrovačkih autora pa mu tako i prva tiskana knjiga jest djelo dubrovačkih petrarkista.³⁵

Della Bellin³⁶ rječnik „*Dizionario italiano-latino-ilirico*“, koji je bio u dva sveska i bio je posvećen Senatu, se slovi kao jedan od najvažnijih i najpoznatijih djela tiskanih u Occhijevoj

³¹ Ibid. Str. 114. (navedeno prema HR-DAD-3. Vijeće umoljenih (Consilium Rogatorum), sv. 190, 249-251.)

³² Ibid. Str. 115. (navedeno prema Breyer, Mirko. Prilozi povijesti dubrovačkog štamparstva, str. 342; Muljačić, Žarko. O prvoj dubrovačkoj tiskari, str. 585-586.)

³³ Usp. Ibid. Str. 116.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ardelio Della Bella (Foggia, 1655. – Split, 1737.). Della Bellin rječnik se smatra kao jednim od najboljih starih hrvatskih rječnika, sadržavao je dubrovački leksik, frazeme i poslovice, uz rječnik su tiskane i upute za čitanje i

tiskari, pogotovo jer je uz rječnik tiskana i „*Gramatika ilirskog jezika*“ pa je s tim rječnikom Occhi zavrijedio određenu slavu. Karlo Occhi je zapravo tiskar novog (dubrovačkog) izdanja Della Bellinog rječnika jer je prvo izdanje tiskano 1728. godine u granicama Mletačke Republike, ali je Occhi u Predgovoru izdanja kojeg je on tiskao objasnio da je to izdanje tiskano u Mletačkoj Republici rijetko i da su oni očuvani primjerci dosta skupi pa je iz tog razloga odlučio ponovno tiskati rječnik, dakle ovaj put u Dubrovniku. U novom, dubrovačkom izdanju nastojao je ispraviti određene nedostatke³⁷.

Rezultat Occhijevog djelovanja je bio i proglas „*Agli amatori della lingua illirica*“ tiskan 1783. godine, proglas je bio dvojezičan, a tako su se čitatelji mogli pretplatiti na sva izdanja starijih dubrovačkih pjesnika. U tom proglasu Occhi daje do znanja da će izlaziti jedno djelo na dvadesetak listova svaki mjesec. Pretplatnici plaćaju četiri venecijanske lire po svesku, a oni koji žive izvan granica Dubrovačke Republike plaćaju *ponos*³⁸ međutim ako dovedu deset pretplatnika dobivaju jedan primjerak kao dar. Occhi tu pokazuje kako želi proširiti tržište i izvan Dubrovnika. Nakon što završi rok prijave pretplate, Occhi će tiskati samo naslove za koje postoji interes i u broju koliko ima pretplatnika.³⁹

Pojavom kuge u Bosni i Dalmaciji dolazi do usporavanja i otežavanja trgovine i prometa, a samim time opada i čitalačka publika. Tu se pojavljuju veliki problemi za Occhija jer je u razdoblju od 1783. do 1785. on tiskao čak 80% svojih knjiga, a iste te knjige se nisu mogle prodati. Occhi najprije mora prodati dionice kako bi mogao isplatiti radnike pa tako od 1784. vlasnik tiskare biva Sebastijan Marinović. Senat ipak Occhiju pruža neku vrstu materijalne sigurnosti pa ga imenuje kapetanom dubrovačke vojske, a vojska Dubrovniku nije najjača strana kao primjerice pomorstvo i trgovina. Occhija napuštaju i tipografi Marc' Antonio d'Antoni, Alessio d'Alessi (Brachetta), Francesco Lischiutti (Palazzi), a ostaje samo Andrea Trevisan.⁴⁰

Zbog sve lošije situacije u prodaji knjiga Occhi 1786. godine šalje dubrovačkog zubara i kasnije časnika dubrovačke vojske, pouzdanog poznanika, Gaetana Pierinija, da ode po Dalmaciji, Hrvatskom Primorju, Hrvatskoj i Vojvodini gdje bi prodavao knjige. Pierini je pokušao i

pisanje, rasprava o hrvatskom naglasku i hrvatska gramatika na talijanskom jeziku (izvor:Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14401>)

³⁷ Umetnute su nove riječi i poslovice, ispravljene pogreške u abecednom redu te pogreške u citatima. (prema Brbora Majstorović, Sanja. Prvi dubrovački tiskari i njihov prinos hrvatskom jezikoslovlju, str. 11.)

³⁸ „Spese del porto“ odnosno lučki troškovi

³⁹ Usp. Čučić, Vesna. Op. Cit. Str. 118.

⁴⁰ Ibid. Str. 118 i 119.

sklopiti neke veze sa mletačkim knjižarima poput Stortija, Zatta, Lucatellija i Bettinellija, ali to mu nije uspjelo jer ti knjižari nisu htjeli niti čuti za Dubrovnik. Pierinijev put završava u Rijeci jer je put bio neuspješan.⁴¹ „Navodi dva osnovna razloga svoga neuspjeha. Jedan je taj što oni na sjeveru ne razumiju „slovinski“ dijalekt, odnosno čakavci ne razumiju dubrovački štokavski govor. Drugi je razlog taj što se „bave svačim samo ne učenjem“.“⁴²

Godine 1786. Occhi se već nalazi pred propadanjem, a nema sredstava kojima bi se vratio u Veneciju, a uz to je i imao obvezu prema dubrovačkom Senatu na obavljanje djelatnosti petnaest godina. Tako Occhi Senatu priznaje da je bio javno prognan od strane Mlečana jer otvara tiskaru u Dubrovniku te traži od Senata povećanje plaće u vojsci. Postoji mogućnost da je to i izmislio kako i dobio potporu i pomoć od Senata.⁴³

Occhi više ne može plaćati najam pa moli Senat da mu dopusti korištenje jedne od prostorija u palači Sponzi, a osim toga traži i monopol nad prodajom pisaćeg materijala, Senat mu je odobrio, međutim, ne zna se je li Occhi preselio tiskaru u Sponzu jer je umro 29. prosinca 1787. godine, dakle samo četiri godine nakon osnivanja tiskare.⁴⁴ Nakon njega, tiskaru preuzima i vodi Andrea Trevisan.

Bitno je naglasiti kako se Occhijeva prva dubrovačka tiskara nije mogla usporediti sa velikim, hvalevrijednim europskim tiskarama tog vremena, ali sva djela izašla iz prve dubrovačke tiskare su bila tiskana jasno, papir je bio kvalitetan i tiskarski stroj je dobro služio dugi niz godina. Osim toga, govoreći o važnosti Dubrovnika u tadašnjem vremenu i ističući kako je tiskarstvo u Dubrovnik stiglo dosta kasno, važno je spomenuti da se nedugo nakon otvaranja Occhijeve prve dubrovačke tiskare osnivaju tiskare i u drugim dalmatinskim gradovima Zadru, Splitu i Kotoru. Julije Bajamonti, Splićanin, tiskao je odu dubrovačkoj tiskari i istaknuo kako je upravo dubrovačka tiskara prva u Dalmaciji. Dakle, unatoč kasnom otvaranju tiskare u Dubrovniku opet je ta kasna tiskara bila prva na dalmatinskom području što opet govori nešto o velikoj kulturnoj razvijenosti moćnog i slobodnog Dubrovnika.

⁴¹ Ibid. Str. 119.

⁴² Ibid. (navedeno prema DF, sv. 208, 40-40')

⁴³ Ibid. Str. 120. (navedeno prema Breyer. Mirko. Prilozi povijesti dubrovačkog štamparstva, str. 340; Adamović, Vicko. Gragja za istoriju dubrovačke pedagogije I. Zagreb : Naklada Hrv. pedagog.-književnoga zbora, 1892. Str. 86, 163. i HR-DAD-7. Isprave i akti poslani Dubrovačkoj Republici (Acta et diplomata), 18. st., 3358, 152; Cons. Rog., sv. 194, 158'-159'; Muljačić, Žarko. O prvoj dubrovačkoj tiskari, str. 601; Breyer. Mirko. Prilozi povijesti dubrovačkog štamparstva, str. 339-340.)

⁴⁴ Ibid.

3.2. Druga i treća dubrovačka tiskara

Andrea Trevisan je nakon preuzimanja tiskare Karla Occhija u njoj poslovao do 1801. godine. Tiskara pod njegovim vodstvom nije bila povlaštena tiskara (Stamperia Privilegiata) kao što je bio slučaj s Occhijem, već državna (Stamperia Pubblica) te je Trevisan radio kao državni službenik.⁴⁵

Inventar koji je ostao nakon Occhija „sastojao se od tjeska za tiskanje, tjeska za uvezivanje knjiga, sanduka za slaganje, slova i nešto namještaja. Sve je to vrijedilo samo 508 dukata i 30 dinarića.“⁴⁶ Za Occhijem su ostali ogromni dugovi koji su se riješili tek 1810. godine.⁴⁷

Trevisanova plaća je bila mala, ali redovna, radio je mirno, a u četrnaest godina rada u tiskari tiskao je samo 23 djela više nego njegov prethodnik Occhi. U razdoblju njegovog djelovanja nije bila ni najpovoljnija politička situacija⁴⁸ u Dubrovniku. Senat je odlučio da će za vrijeme svog tiskarskog djelovanja Trevisan primati dnevnicu od 10 dinarića, a monopol nad prodajom knjiga nije vrijedio za školske knjige⁴⁹. Trevisan na kraju pristaje raditi za sedam i pol dukata, a kad je radio za Occhija bio je plaćen s 20 dukata.⁵⁰

Prilikom tiskanja novog izdanja djela dubrovačkog povjesničara Jakova Lukarevića, Trevisan odlučuje zamoliti Senat da prihvati njegovu posvetu i da mu se poveća plaća, ali Senat to prihvaća tek na drugom krugu i nudi mu nagradu od 50 dukata (1 dukat = 40 dinarića).⁵¹

Trevisan je umro 14. listopada 1801. godine.⁵²

Godine 1802. pri dolasku iz Kotora u Dubrovnik, tiskaru preuzima Antonio Martecchini koji je također bio Mlečanin, radio je jedno vrijeme i u kotorskoj tiskari, a dubrovačku tiskaru vodi čak i nakon pada Republike do 1835. godine. Naime, Martecchini već pri dolasku primjećuje da su slova istrošena, dakle slova se od 1783. godine nisu uopće mijenjala, te da su potrebna nova slova pa šalje molbu Senatu u kojoj im objašnjava kako će, ukoliko mu dopuste kupnju novih slova, taj dug vraćati tako da mu se svake godine uzme od plaće 40 dukata, a Senat mu

⁴⁵ Usp. Muljačić, Željko. O drugoj dubrovačkoj tiskari. // Anali historijskog instituta JAZU u Dubrovniku 10/11 (1966), str. 310.

⁴⁶ Čučić, Vesna. Op. Cit. Str. 121.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Potajna umiješanost u austrijsko-turski rat (prema Muljačić, Željko. O drugoj dubrovačkoj tiskari. Str. 311.)

⁴⁹ Usp. Muljačić, Željko. Op. Cit. Str. 311. (navedeno prema Cons. Rog., ib., f. 221-221b)

⁵⁰ Usp. Ibid. Str. 311.

⁵¹ Usp. Ibid. Str. 312.

⁵² Ibid.

molbu prihvaća i odobrava.⁵³ Osim toga, Martecchiniju Senat obećaje dodatne povlastice. Primjerice, dok Martecchini svoju tiskarsku službu odrađuje u Dubrovniku nitko drugi neće otvoriti tiskaru; cijene mu moraju biti onakve kakve ih je odredilo Malo vijeće; dubrovački pomorski kapetani moraju nabavljati kod njega brodski dnevnik, a cijena tog dnevnika su 3 cekina po komadu; imat će monopol nad prodajom tinte i školskih knjige, a ima pravo upotrjebljavanja svih strojeva i slova u tiskari.⁵⁴

Prema Muljačiću, pri kraju rješavanja Occhijevih dugova 1804. godine, tiskara u vlasništvu Martecchinija počinje opet biti privatna i prestaje poslovati kao državna služba.

Martecchinijeva tiskarska služba je trajala najdulje, 33 godine. Naime, upravo pod Martecchinijevim vodstvom tiska se „*Notizie istroico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*“ 1803. godine te „*Grammatica della lingua illirica*“ 1808. godine Franje Marie Appendinija. Ono za što se pridodaje velika čast Antunu Martecchiniju je ta što je tiskao četiri sveska Joakima Stullija⁵⁵ i njegovog rječnika „*Rječosložje slovinsko-italijansko-latinsko* (dio II.)“ 1806. godine i „*Vocabolario italiano-illyrico-latino* (dio III.) 1810. godine, prvi dio „*Lexicon latino-italico-illyricum*“ već je prethodno bio objavljen 1801. godine.⁵⁶ Prema Čučić, Martecchini je Oglasom 1804. godine koji je objavio u kalendaru „*Giornale e Lunario per l'anno bisestile*“ najavio tiskanje Gunduićevog Osmana koji je konačno i tiskan 1826. u tri sveska. U dvojezičnom (talijanski i hrvatski) Proglasu koji je tiskan 1826. Martecchini najavljuje da će izdavati djela dubrovačkih pjesnika „*Parnaso Illirico*“ odnosno „*Skup slovinskih spjevagnaa*“.

Martecchinijev sin, Petar Franjo (Frano), vodio je tiskaru nakon očeve smrti 1835. godine. Petar Martecchini se uz tiskarstvo bavio i knjižarstvom, a do 1867. je jedini tiskar na dubrovačkom području. Nakon 1867. pojavljuje se još tiskara poput Stabilimenta di R. Lainovića, Dragutina Pretnera i Joza Florija.⁵⁷ U Petrovoj tiskari su otisnute i prve dubrovačke novine 1848. godine, „*Rimembranze della settimana*“ na talijanskom jeziku, ali izašlo je samo trinaest brojeva. Iste godine otisnut je tjednik „*L'Avvenire*“ također na talijanskom, ali imao je

⁵³ Usp. Ibid. Str. 314.

⁵⁴ Usp. Čučić, Vesna. Op. Cit. Str. 124.

⁵⁵ Joakim Stulli (Stulić) (1730. – 1817.) napisao je najveći rječnik u povijesti naše najstarije leksikografije. Godine 1760. počinje pisati hrvatsko-latinsko-talijanski rječnik za trgovačke, kulturne i diplomatske potrebe ilirskog naroda. (prema Brbora Majstorović, Sanja. Prvi dubrovački tiskari i njihov prinos hrvatskom jezikoslovlju., str. 12.)

⁵⁶ Usp. Brbora Majstorović, Sanja. Op. Cit., str. 10.

⁵⁷ Usp. Čučić, Vesna. Op. Cit. Str. 127.

i hrvatske priloge. U ovom tjedniku su se izražavali politički stavovi, „*L'Avvenire*“ se zalagao za sjedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom.“⁵⁸

Petar Martecchini je tiskao i vrlo značajno djelo „*Galleria di Ragusei illustri*“ 1841. godine. „To je bogato opremljena grafička mapa s portretima, izrađenim prema Martecchinijevim crtežima, i tekstovima o glasovitim dubrovačkim književnicima, znanstvenicima i političarima (...)“⁵⁹

Petar Martecchini je odrastao u Dubrovniku tako da svoj posao tiskara u dubrovačkoj tiskari nije gledao samo kao profit i zaradu već je htio proslaviti povijest i književnost te kulturu Dubrovnika, trudio se očuvati jezik i kulturnu baštinu. Volio je tiskati djela dubrovačkih pisaca i njihove životopise.⁶⁰

3.3. Dubrovčani u dubrovačkoj tiskari

Dubrovački tiskari koji su u principu bili stranci odnosno rodom nisu bili dubrovčani nisu zanemarivali činjenicu gdje rade i koliku važnost ima mjesto njihovog poslovanja. Tako osim spomenutih rječnika tiskala su se djela iz dubrovačke kulturne povijesti, ponekad su to bila djela koja se prvi put tiskaju, a često puta su to bila i djela dubrovačkih pisaca koja su tiskana izvan granica Dubrovnika za vrijeme kad u Republici još nije postojala tiskara pa se tada ponovno tiskaju u Dubrovniku. Primjerice Ludovik Tubero Crijević je bio dubrovački povjesničar (1459. – 1527.) i pisao je o povijesti Ugarske i susjednih zemalja od 1490. do 1522. pa tako spominje i Dubrovnik. Iako je prvo izdanje tiskano u Frankfurtu 1603. godine, četvrto izdanje se tiska upravo u Dubrovniku samo s kraćim naslovom „*Commentaria suorum temporum*“ odnosno „*Bilješke o svojem vremenu*“. Naime Tubero je izdvojio odlomak o povijesti Dubrovnika, a onda je taj odlomak skupa sa posvetom nadbiskupu Grguru Frankopanu izdana 1790. godine u Dubrovniku kao „*Commentariolus Ludovici Cervarii Tuberonis De origie et incremento Urbis Rhacusanae*“ odnosno „*Kratki nacrt Ludovika Crijevića Tubrona o postanku i napretku grada Dubrovnika*“. Dodana su i dva djela dvojice

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Usp. Foretić, Vinko. Dubrovački tiskar i knjižar 19. stoljeća Petar Franjo Martecchini kao crtač, akvarelist i ljubitelj starina. // Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 10, 1 (1956), str. 235

dubrovačana: Nikolice Bunića „*Descriptio ditionis Rhacusane*“ u prijevodu Opis dubrovačkog područja te Stijepa Gradića koji je bio knjižničar Vatikanske knjižnice i diplomatski predstavnik Dubrovnika u Rimu, „*Antiquitatum Rhacusanurum brevis diatriba*“ dakle „*Kratki razgovor o dubrovačkim starinama*“. Dodana je i pjesma humanističkog pjesnika Didaka Pira koji je napisao „*Elegiju o glasovitim porodicama, koje postoje u Dubrovniku, posvećena presvetom senatu*“ originalno „*De illustribus familiis, quae Rhacusae extant ad amplissimum senatum Elegia*“.⁶¹ Također, važno je spomenuti djelo Jakova Lukarevića „*Opširan pregled anala Dubrovnika*“ koje je nakon što je izdan u granicama Mletačke Republike, tiskan u Dubrovniku 1790. godine.

Đuro Ferić je bio pjesnik čija su se djela većinski tiskala u Dubrovniku. Tako su 1794. godine u Dubrovniku izašle njegove basne o ilirskim poslovicama na latinskom odnosno „*Fabulae ab illyricis adagiis desumptae*“. Bitno je reći nešto i o Pjesničkoj preradbi psalama, „*Paraphrasis psalmodum poetica*“ iz 1791. jer je tu tom djelu opširna posveta zagrebačkom biskupu Maksimilijanu Vrhovcu, a tu možemo vidjeti kulturne veze Zagreba i Dubrovnika. Obilazak dubrovačkog kraja, „*Periegesis orae Rhagusanae*“ gdje se opisuju predjeli Dubrovačke Republike je također važno djelo Đure Ferića iz 1793. godine. Nakon smrti Đure Ferića, dubrovačka tiskara 1824. izdaje njegov životopis koji nosi naslov „*Della vita e delle opere di monsignore Giorgio Ferrich*“.⁶²

Tiskana su u dubrovačkoj tiskari i neka djela vjerske tematike primjerice „*Vandjelja i knjige apostolske*“ te „*Život svetog Benedikta*“ Ignjata Đorđića, dubrovačkog pjesnika i književnika. „*Život svetog Benedikta*“ nije objavljen dok je Đorđić bio živ, ali je dubrovačka tiskara na čelu sa Karlom Occhijem tiskala to njegovo djelo sa predgovorom u kojem Karlo Occhi odaje počast Đorđiću. Dubrovačka tiskara može se pohvaliti i tiskanjem propovijedi dubrovačkog isusovca Bernarda Zuzorića (Zuzzeri) „*Besjede duhovne*“, 1793. godine. Djelo Tome Ivanovića „*Pravovjerstvo starih i mladiem Dubrovčanim na izgled*“ odnosno djelo koje govori o dubrovačkim crkvama, bratovštinama i samostanima iz 1804. također je izdano u dubrovačkoj tiskari.⁶³

Dubrovačka tiskara nije tiskala samo književna djela, naime, tiskali su se i kalendari, ali na talijanskom jeziku. Dubrovačko pravosuđe je također dobilo 1784. svoju tiskanu verziju „*Sudačke prakse prema načinu dubrovačkog suda*“ Nikolice Bunića nakon što je godinama

⁶¹ Usp. Foretić, Vinko. Op. Cit., str. 814.

⁶² Ibid. str. 816. i 817.

⁶³ Ibid. str. 819.

postojala isključivo kao rukopisno djelo. Još neki zakonici Dubrovačke Republike su izdani tek kroz 19. i 20. stoljeće iako se dubrovačko zakonodavstvo i pravosuđe razvijalo još od 13. stoljeća. Pomorski propisi su tiskani u 18. stoljeću jer se pomorstvo veoma razvilo od sredine 18. stoljeća. Dubrovačka vlada je 1745. godine donijela propise o nacionalnoj plovidbi „*Regolamenti per la navigazione nazionale*“ i svaki dubrovački brod je bio obvezan imati svoj primjerak pa se tako javlja potreba za tiskanjem istih, prvi put je tiskano 1784. godine, a 1794. je tiskano kompletno drugo izdanje.⁶⁴

Što se tiče dubrovačke tiskare i 19. stoljeća svakako je bitno navesti Ivana Gundulića i njegovog Osmana koji je u Dubrovniku tiskan 1826. Prema Foretiću „to je izdanje, koje može zaista služiti na čast tadašnjoj dubrovačkoj tiskari. Tu je najprije uvod priređivača izdanja Ambroza Markovića, zatim životopis Gundulića, sadržaj Osmana, nadopuna 14. i 15. pjevanja od Pijerka Sorkočevića, i na kraju rječnik manje poznatih riječi.“ Kad je nastupio novi Gajev pravopis izdan je i almanah „*Dubrovnik. Cviet narodnog književstva*“, isti almanah „kojeg je drugi svezak za g. 1850. bio tiskan u Zagrebu g. 1851. u tiskarnici dr. Ljudevita Gaja, a treći za godinu 1851. je tiskan „troškom narodne Matice ilirske“ u Zagrebu tiskom Franje Župana g. 1852.“⁶⁵

Prema Brbora Majstorović, razmatrajući tipografska obilježja tiskanih djela dubrovačke tiskare uočeno je da su tiskana u principu onakva kakva su bila tiskana hrvatska djela u tiskari Bartola Očhija u 18. stoljeću u Veneciji. Dakle, naslovne stranice su bile ukrašavane, a pojavljuju se vinjete, a ona ključna vinjeta je bila grb Dubrovačke Republike dok su preostale vinjete bile cvjetnih motiva. U Stullijevom rječniku se pojavljuje ornamentalni ukras.

3.4. Cenzura tiska za vrijeme Dubrovačke Republike

U 16. stoljeću kada se reformacija počela širiti, dubrovačka vlada ne prihvaća ništa novo, nije navikla na promjene i protestantske knjige su bile neprihvatljive. Upravo zbog toga rabi drastične mjere opreza i želi potpunu kontrolu nad uvozom, čitanjem i prodajom knjiga po

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid. Str. 821.

Dubrovniku koje su za njih bile nepoćudnog sadržaja. „Vlada i crkva su imale u svojim rukama cenzuru rukopisa i knjiga i vršile to pravo s tolikom strogošću (...)“⁶⁶

Budući da Dubrovnik nije imao svoju tiskaru do 1873. pisci su svoje knjige tiskali u inozemstvu, međutim, prije nego je djelo smjelo biti odneseno u tisak, rukopis je vlada trebala temeljito pregledati. „Istodobno s cenzurom štampe, trudila se država da ne pusti u zemlju nijednu „opasnu knjigu“. Državni službenici sjedili su u carinarnici. Oni su morali otvoriti svaki sanduk, svaku balu. Ako bi se našlo knjiga, pošiljka je išla najprije vladi na ocjenu.“⁶⁷

Sve knjižnice i knjižare su bile pod nadzorom. Ukoliko je netko htio otvoriti knjižaru, morao je tražiti dopuštenje vlasti. Budući da se vršila stalna cenzura, trgovina knjigama je bila vrlo rijetka. To je još jedan od mogućih razloga zašto se dugo nije otvorila tiskara u Dubrovniku, ni tiskari ni knjižari se nisu htjeli zamjeriti vladi.

Osim Dubrovnika, reformacija je dospjela i do Stona, drugog grada Republike. Tako Senat odlučuje da svi stanovnici Stona prijave one koji posjeduju luteranske knjige. Ukoliko bi netko i posjedovao takve knjige i ne bi ih predao vlasti, čekala ga je kazna optužbe zbog hereze.⁶⁸

Dubrovačka vlada je spalila sve knjige Vlačića (Matheusa Flaciusa) jer je napisao preko 200 spisa vezanih za reformaciju i htio je te ideje proširiti po Dubrovniku. Napisao je i poslanicu na hrvatskom jeziku koja je stigla u Dubrovnik, ali ju je Senat odbio i zabranio Vlačiću da više nosi nadimak Dubrovčanin.⁶⁹

Senat je odredio Dubrovčanima uvjet da rukopise s povijesnom temom koje žele tiskati moraju donijeti Malom vijeću unutar 3 mjeseca ili ih slijedi kazna od 100 zlatnih dukata. Također, rukopise različitih tema moraju prije tiska donijeti na provjeru Malom vijeću inače dobivaju kaznu od 500 zlatnih dukata te čak dvogodišnjeg zatvora.⁷⁰

I Gundulićev Osman je bio zabranjivan, odnosno 13. i 14. pjevanje je vraćeno autoru da ga prepravi, a kako je autor umro pjevanja nisu prepravljena pa su dugo bili u državnoj riznici i samo su pojedinci imali pristup, naravno uz vladino dopuštenje.⁷¹

⁶⁶ Kesterčanek, Frano. Cenzura knjiga i rukopisa i nadzor nad knjigama u Dubrovniku za vrijeme Republike. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 3, 1/4 (1954), str. 17.

⁶⁷ Ibid. Str. 18.

⁶⁸ Usp. Ibid. Str. 20. (navedeno prema Dubrovački državni arhiv. Consilium Rogatorum, knj. 47., str. 147.)

⁶⁹ Usp. Ibid. Str. 22.

⁷⁰ Usp. Ibid. Str. 23. (navedeno prema Vučetić, A. Dubrovčani na obrani svog teritorija i slobodne plovidbe prema Mlečanima početkom XVII. v.; Glasnik dubrovačkog učenog društva „Sveti Vlaho“, knj. I., str. 85.)

⁷¹ Usp. Ibid. Str. 23.

Uvjet koji je Senat postavio Karlu Occhiju pri otvaranju tiskare 1783. je bio da vlada imenuje dva revizora, jedan je bio za svjetovne, a drugi za crkvene knjige i oni su jedini smjeli odlučiti hoće li se knjiga tiskati ili ne.⁷²

4. Zaključak

U ovom radu je prikazana povijest dubrovačkog tiskarstva i knjižarstva. Najprije su navedene tehnike umnažanja tekstova prije izuma tiskarskog stroja. Navedene su neke ključne godine vezane za europsko i hrvatsko tiskarstvo i knjižarstvo kao i tiskari i knjižari zaslužni za poslovanje istih. Posebice se proučavala povijest dubrovačkog tiskarstva i knjižarstva.

Svu hvalu za izum tiskarskog stroja se pripisuje Johannesu Gutenbergu koji je svojim izumom napravio revoluciju u svijetu knjiga i umnažanja istih. U samom početku rada su navedene tehnike umnažanja knjiga prije Gutenbergova tiskarskog stroja, važnost pisarske tradicije i podloga za pisanje koji su se pojavili prije papira. Ipak, ono što je prethodilo cijeloj industriji knjiga kakve mi poznajemo danas je Gutenberg i prva tiskana knjiga „*Biblija 42*“. Prve tiskane knjige, inkunabule, donose sa sobom i znanost koja se bavi njihovim izučavanjem inkunabulistikom, a danas inkunabule donose povijesne informacije i predstavljaju vrijedan dio kulturne baštine.

Važna tiskarska središta u Europi u 15. i 16. stoljeću su Nürnberg u Njemačkoj, dok su u Italiji to bili Rim i Venecija. U 16. stoljeću knjiga poprima izgled najbližnji knjizi kakvu mi danas poznajemo. Ono što 16. stoljeće još donosi sa sobom su sajmovi knjiga koji imaju sve veću ulogu u prodaji knjiga. Može se primijetiti kako 16. stoljeće donosi velike promjene i napredak za knjigu i tržište knjigama. Revolucija knjige u Europi se događa i u 18. stoljeću kada se rađa kultura čitanja kao razonode. S druge strane, kada se sagleda povijest tiskarstva i knjižarstva u Hrvatskoj, vidljivo je da je Venecija držala pod svojom kontrolom cijelu hrvatsku obalu odnosno tiskarsko i knjižarsko poslovanje. Venecija je imala svoje interese i nije dopuštala da se u njeno poslovanje umiješa konkurencija. Veliki pothvat hrvatskog tiskarstva je prva knjiga tiskana glagoljicom, *Misal po zakonu rimskog dvora*, kojom je dokazano koliko su glagoljaši

⁷² Ibid. Str. 25.

bili obrazovani i kako su se usudili usprotiviti papi i tiskati na svom jeziku i pismu. Međutim, nakon hrvatskog prvotiska, kada se promatra poslovanje tiskara i knjižara, primjećuju se pokušaji otvaranja i početka poslovanja, ali ne i zapaženih uspjeha. Jedino je kontinentalna Hrvatska uspijevala sa svojim naumima otvaranja tiskara pa su tako ostale zabilježene važne i uspješne tiskare u Varaždinu, Zagrebu i Osijeku. Nakon brojnih pokušaja osnivane su tiskare i u Dalmaciji, ali je uvijek Venecija imala određenu vlast odnosno većinom su tiskari bili Mlečani.

U 19. se stoljeću stvaraju za hrvatsku povijest važna zbivanja i dolazi do procvata tiskarstva i knjižarstva. Hrvatski narodni preporod i Ljudevit Gaj pokreću hrvatski narod i od njega stvaraju intelektualno društvo koje cijeni svoj jezik, knjige i čitanje. Gaj i još nekoliko mladih intelektualaca pokreće *Novine Hrvatske*, a na samom početku preporoda je radilo čak devet tiskara što je za burnu i trnovitu povijest hrvatskog tiskarstva bio velik i značajan uspjeh.

Počevši sa Karlom Ochhijem, sve do Martecchinija pa do sredine 19. stoljeća dubrovačka tiskara je ipak urodila plodom obzirom na dugogodišnju cenzuru nad knjigama i dubrovački Senat koji je bio odan tradiciji i nije navikao na novitete. Donosi nam važne podatke iz dubrovačke prošlosti iz kojih možemo vidjeti kakav je bio kulturni život u Dubrovniku pogotovo za vrijeme Dubrovačke Republike. Ipak, u usporedbi sa velikim pomacima u tiskarstvu i knjižarstvu u Europi, dubrovačka tiskara nema najblistaviju prošlost. Gledajući širu sliku i obazirući se na tiskarstvo i knjižarstvo u Hrvatskoj, može se jasno primijetiti da Venecija kontrolira hrvatsku obalu pa čak i Dubrovnik koji je bio neovisan. Postoji nekoliko razloga zbog kojih je tiskarstvo u Dubrovniku započelo poprilično kasno. Najprije se kao jedan od glavnih razloga može navesti vlada Dubrovačke Republike. Senat je bio tradicionalan i nije dopuštao da bilo što, što nije pod njegovom kontrolom, dospije među dubrovačke granice. Kako je vlast dugo gradila dobre političke i gospodarske veze sa drugim zemljama, nije mogla dopustiti da bilo kakvo poslovanje dakle bilo političko, trgovinsko ili pomorsko propadne. Prije samog osnivanja tiskare, dubrovački pisci su tiskali u inozemstvu, većinom u Veneciji. Rukopis je prije tiskanja obavezno morao biti poslan dubrovačkoj vladi zbog čitanja i pregledavanja rukopisa. Kad bi se uvozili sanduci u Dubrovnik i ako bi slučajno u nekom bilo knjiga, te knjige su također bivale poslane vladi na pregled i procjenu. Osim takve vrste kontrole, svatko tko je htio otvoriti knjižaru ili tiskaru trebao je od vlade tražiti dopuštenje. Osim velike cenzure i kontrole, postojali su i neki problemi koji nisu bili politički već je i nedostatak sredstava i valjane radne snage odugovlačio osnivanje tiskare.

Karlo Occhi, je bio prvi tiskar u Dubrovniku koji u principu tiskaru više zadužuje nego joj je donio uspješnosti. Occhi je dugo pregovarao sa dubrovačkom vladom dok naposljetku nije i

otvorio tiskaru i to u samom centru Dubrovnika, u neposrednoj blizini Kneževa dvora. Tu se može primijetiti da je Dubrovniku bila važna proizvodnja knjiga, ali su htjeli sve imati pod svojom kontrolom. Occhi je imao u principu dobre planove poslovanja, ali je poslovaao u vrijeme kad je u okolnim zemljama vladala kuga i trgovina knjigama je usporila. Zbog opada trgovine knjigama, Occhi pada u velike dugove te ga gotovo svi njegovi pomoćnici napuštaju. Ipak, nakon što je Occhi otvorio tiskaru, otvorene su tiskare i u drugim gradovima u Dalmaciji, a Occhi je tiskao i neka važna djela poput Della Bellinog rječnika. Pod Occhijevom vlasti tiskara je poslovala četiri godine, a nakon Occhijeve smrti ju preuzima Andrea Trevisan. Trevisan je radio kao državni službenik, odnosno tiskara je bila državna, a u razdoblju njegovog djelovanja nije bila ni najpovoljnija politička situacija u Dubrovniku. Andrei Trevisanu je dugo trebalo da se oporavi od Occhijevih dugova, u četrnaest godina rada u tiskari tiskao je samo 23 djela više nego njegov prethodnik.

Antonio Martecchini preuzima tiskaru nakon Trevisana. Martecchini je uspio tiskaru oporaviti, odnosno nabavio je novu opremu za tiskanje, riješio je dosta Occhijevih dugova i tiskara je pod njegovim djelovanjem ponovno postala privatna. Djelovao je 33 godine, što znači da je najdulje opstao te u konačnici da je dobro poslovaao i što je tada bilo najvažnije, poslovaao je u skladu sa pravilima i zakonima dubrovačke vlade. Uživao je Martecchini i neke povlastice od strane dubrovačke vlade. Primjerice, dali su mu obećanje da dok on posluje kao tiskar i knjižar, nitko drugi se ne smije tim poslom baviti u Dubrovniku. Također, budući da je Dubrovnik imao veoma dobro razvijeno pomorstvo i jake pomorske veze, dubrovački pomorci su morali kod Martecchinija tiskati brodski dnevnik. Jedan od najvažnijih djela tiskanih u Martecchinijevoj tiskari je rječnik Joakima Stullija u četiri sveska. Martecchinijev sin, Petar Franjo, vodio je tiskaru nakon očeve smrti te se uz tiskarstvo bavio i knjižarstvom, u Petrovoj tiskari su otisnute i prve dubrovačke novine, a tek 1867. se pojavljuje još tiskara na dubrovačkom području.

Kao što je kroz rad spomenuto, dubrovački tiskari su uglavnom bili stranci međutim znali su gdje posluju i znali su koliko je važna tradicija u Dubrovniku te koliko važnost u životu građana Dubrovnika ima dubrovačka vlada. Često su se u dubrovačkim tiskarama tiskala djela dubrovačkih autora, djela iz kulturne povijesti grada, a uz to i djela vezana za pravosuđe.

Stavljajući dubrovačko tiskarstvo u kontekst europskog i hrvatskog svakako se mogu primijetiti razlike, ali upravo iz tog razloga je i pisan ovaj rad. Vrijeme Dubrovačke Republike je važan dio povijesti juga Hrvatske i može se promatrati kroz mnogo aspekata. U ovom radu se promatra kroz tiskarstvo i knjižarstvo, dakle važne sastavnice kulture nekog društva koje svojim poslovanjem donose jedne od najvrjednijih spomenika kulturne baštine – knjige. Važno je osvrnuti se na 19. stoljeće koje je svakako donijelo promjene u Hrvatskoj i to je vrijeme

širenja nacionalne svijesti, standardiziranja hrvatskog jezika i razvoj mnogih tiskara. U Dubrovniku tada posluje Martecchini kojemu se može pripisati najdulje djelovanje u Dubrovniku i svakako je napravio puno više toga za dubrovačko tiskarstvo nego prvi tiskar dubrovačke tiskare, Occhi. Međutim, promatrajući vrijeme u kojemu je određeni tiskar poslovaio, može se reći da su poslovali onako kako su najbolje mogli, a da to bude u skladu sa zakonima tadašnjeg vremena. Iako se dubrovačka tiskara nikad neće moći mjeriti sa nekim tiskarama Njemačke ili Italije, ipak, iz dubrovačke tiskare su izašla vrijedna djela važna za Hrvatsku i Dubrovnik.

Literatura

- 1) Almanah hrvatskog tiskarstva, nakladništva, novinstva, bibliotekarstva, knjižarstva s adresarom / uredio Branko Franjić. Zagreb: Horizont press : Kratis, 1997.
- 2) Ardelio Della Bella. Hrvatska enciklopedija.
URL: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14401> (2019-08-18)
- 3) Brbora Majstorović, Sanja. Prvi dubrovački tiskari i njihov prinos hrvatskom jezikoslovlju. // Glasnik društva bibliotekara Split, 6 (1999 [i.e. 2001]), str. 7-17.
- 4) Čučić, Vesna. Prvi tiskari u Dubrovniku: s popisom tiskane građe. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 48, 3/4 (2005), str. 108-158.
- 5) Foretić, Vinko. Dubrovački tiskar i knjižar 19. stoljeća petar Franjo Martecchini kao crtač, akvarelist i ljubitelj starina. // Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 10, 1 (1956), str. 230-256.
- 6) Foretić, Vinko. Kulturno značenje stare dubrovačke tiskare. // Mogućnosti 10 (1958), str. 811-822.
- 7) Hebrang Grgić, Ivana. Kratka povijest knjižnica i nakladnika: s kodovima i aplikacijom. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.
- 8) Katić, Tinka. Stara knjiga: bibliografska organizacija informacija. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2007.
- 9) Kesterčanek, Frano. Cenzura knjige i rukopisa i nadzor nad knjigama u Dubrovniku za vrijeme Republike. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 3, 1/4 (1954), str. 17-25.
- 10) Klaić, Vjekoslav. Knjižarstvo u Hrvata: studija o izdavanju i širenju hrvatske knjige. Zagreb: Kugli, 1922.
- 11) Kulundžić, Zvonimir. Kosinj: kolijevka štamparstva slavenskog juga. Zagreb: vlastita naklada, 1960.
- 12) Lakuš, Jelena. Između govornog i pisanog jezika: višejezična nakladnička slika dalmatinskog prostora prve polovice 19. stoljeća. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 48, 3/4 (2005), str. 84-107.
- 13) Muljačić, Žarko. O drugoj dubrovačkoj tiskari. // Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku 10/11 (1966), str. 309-331.
- 14) Pelc, Milan. Pismo-knjiga-slika: uvod u povijest informacijske kulture. Zagreb: Golden marketing, 2002.

- 15)** Rebić, Adalber. Gutenbergova Biblija. // Ephemerides theologicae Zagradienses 73, 1 (2003). URL: <http://hrcak.srce.hr/27967?lang=en> (2019-06-06)
- 16)** Simonić, Ante. Civilizacijske razmeđe znanja: misterij kulture tijekom povijesti. Rijeka: Vitagraf : Zagreb: Agencija za komercijalnu djelatnost, 2002.
- 17)** Stipčević, Aleksandar. Pet stoljeća hrvatskog tiskarstva: u povodu petstote obljetnice tiskanja glagoljskog misala iz 1483. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 27, 1-4 (1983. – 1984.), str. 1-7.
- 18)** Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb: Matica hrvatska, 2006.
- 19)** Stipčević, Aleksandar. Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga 2: Od glagoljskog prvotiska (1483) do hrvatskog narodnog preporoda (1835). Zagreb: školska knjiga, 2004.
- 20)** Tiskarstvo. // Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61457> (2019-06-06)

Abstract

History of printing and bookselling in Dubrovnik until the end of the 19th century

The purpose of the final paper is to investigate the development of printing and bookselling in Dubrovnik from the invention of printing to the end of the 19th century, that is, the period of the old book. The paper presents the development of printing, bookselling and the censorship of books in Dubrovnik, a city of strong cultural tradition. Since printing and bookselling are important components of the cultural image of a particular area, this paper provides an overview of these two activities. The methodology of the paper is to analyze the content of scientific and professional literature on the history of printing, namely European, Croatian and especially Dubrovnik. Based on the content analysis, a review of the literature was made and a comparative analysis identified the integration of Dubrovnik printing and bookstores in the wider context of European and Croatian printing and bookstores.

Key words: printing and bookselling in Dubrovnik, printing and bookselling in Europe, Croatian printing and bookselling, book censorship